

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

3/2024

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

3/2024

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 3, mart

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023 yil 29 avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori,

professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'anliyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shaira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Kolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

MUNDARIJA * СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS**

TILSHUNOSLIK * LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

Abdazova A.R.	The features of the use of english environmental terms in the media	3
Batirkhanova M.O.	Somatik frazeologik birliklar tahlili va ularning o'rganilish tarixi	9
Sobirova D.R.	Reklama matnlarining gender xususiyatlari (tibbiyotga oid reklamalar misolida)	15
Sadullayeva G.I.	Enhancing listening comprehension: strategies, challenges and a comprehensive methodology for language learners	17
Asadov T.H., Bakirova N.H.	Ayrim etnofrazemalarning lingvokulturologik tadqiqi (o'zbek, rus, turk tillari misolida)	26
Eshquvvatova G.N., Urinbayeva D.B.	Stylistic features of proverbs in internet texts	31
Hojiyeva M.G'.	Integrating language and content: strategies and challenges in content-based language instruction	36
Khabibova M.N.	Biografik asarlardagi epistolyar matnlarning o'rni va ularning pragmatik xususiyatlar	41
Mahmudova D.M.	Building a comprehensive bilingual synchronous corpus: principles and practices	45
Narzullayeva D.B.	Qur'oni Karim leksik konfiguratsiyalari: Ka'ba toponimmi yoxud teonim?	50
Sadikov E.T.	Iltifot va inkor mazmunidagi nutq aktlarining tasviriy-ifodaviy atributlari	55
Pardayev S.Sh.	Globalashuv davrida madaniyatlararo muloqot tizimidagi madaniy o'ziga xoslik	60
Mahmudova D.M.	Significance and development of linguistic corpora in Uzbekistan	66
Safoyeva S.N.	Pragmatic marker: "so" and its role in modern oral discourse	70
Turg'unboyeva D.A.	Comparative pragmatics: politeness strategies in uzbek and english languages	75
Xolova M.B.	Tushuncha madaniy kodning shakllangan birligi sifatida	81
Xusenova M.O'.	Termin va terminologiya xususida	85
Ziyayeva D.A.	Paradigmatic analysis of speech verbs	89
Zokirova N.S.	The concept of "linguistic picture of the world" in translation	94
Давлатова М.Х.	Встречение английских глаголов-предикатов в функционально-семантическом поле	98
Махмудова Ю.А.	Лингвокультурные особенности в контексте социолингвистического анализа произведения «Шайтанат»	104
Gudgina V.A., Rustamova N.Sh.	The phraseological specificity of V.Shukshin's idiostyle in fiction: an analysis of interconnections and functional features	109
Subxonqulov U.T., Adizova F.M.	So'zlarni lingvistik tahlil qilish jarayoni uchun ayrim algoritmlarining qiyosiy tahlili	114
Heydarova N.A.	"Past", "present" and "future" as temporal adjectives	119
Norova M.F.	Phraseological dialectisms in english literary works	123
Zeynalova K.	The use of some national-cultural realities in the english language, their etymology and ways of their borrowings	128
Karimova R.	Pragmatic and conceptual aspects of idioms in the discourse of the british and american press	134
Yokubova Sh.Y.	Fe'lli birikmalarning nutqiy voqelanishi	138
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Hayitov Sh.A., Qudratova K.H.	So'z va soz sehri	142

AYRIM ETNOFRAZEMALARNING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI (o'zbek, rus, turk tillari misolida)

Asadov To'liq Hamroyevich,

*Buxoro davlat universiteti, o'zbek tilshunosligi va jurnalistika
kafedrası dotsenti, f.f.n.*

t.h.asadov@buxdu.uz

Bakirova Nigina Elnurovna,

*Buxoro davlat universiteti, o'zbek tilshunosligi va jurnalistika
kafedrası 2-bosqich magistri*

n.e.bakirova@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada frazeologik birliklar, ularning qiyosiy tahlili, ayrim frazeologik birliklarning etimologiyasi, semantik-funksional vazifalari tadqiq qilingan. Shuningdek, etnofrazeologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari rus va turk tillari misollari bilan qiyoslangan holda tahlil etilgan, lingvokulturologiyaning nazariy jihatlari haqida ma'lumotlar berilgan, ma'lum bir xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, frazeologiya, etnofrazema, milliy urf-odatlar, madaniyat tarixi, o'zbek madaniyati, til tarixi, etnos.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ЭТНОФРАЗ (на примере узбекского, русского, турецкого языков)

Аннотация. В данной статье изучаются фразеологизмы, их сопоставительный анализ, этимология некоторых фразеологизмов, семантико-функциональные функции. Также были проанализированы лингвокультурные характеристики этнофразеологизмов в сравнении с примерами русского и турецкого языков, даны сведения о теоретических аспектах лингвокультурологии и сделаны определенные выводы.

Ключевые слова: лингвокультурология, фразеология, этнофраза, национальные традиции, история культуры, узбекская культура, история языка, этнос.

LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF SOME ETHNOPHRASES (in the example of Uzbek, Russian, Turkish languages)

Abstract. In this article, phraseological units, their comparative analysis, etymology of some phraseological units, semantic-functional functions are studied. Also, the linguistic and cultural characteristics of ethno-phraseological units were analyzed by comparison with the examples of Russian and Turkish languages, information was given about the theoretical aspects of linguistic and cultural studies, and certain conclusions were drawn.

Keywords: linguoculturology, phraseology, ethnophrase, national traditions, cultural history, Uzbek culture, language history, ethnos.

Kirish. Lingvokulturologiya yo'nalishining shakllanishi haqida so'z borar ekan, tadqiqotchilar bu nazariyaning ildizi V.fon Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar[3]. Tilshunoslikda bu sohaning rivojlanishida A.A.Potebnya, L.Vaysgerber, X.Glins, X.Xols, U.D.Uitni, D.U.Pauell, F.Boas, E.Sepir, B.L.Uorf, G.Brutyay, A.Vejbitskaya, D.Xaymz kabi tilshunoslarning fikrlari muhim rol o'ynaganligi ta'kidlanadi[5]

XXI asr boshiga kelib lingvokulturologiya dunyo tilshunosligidagi yetakchi yo'nalishlardan biriga aylanib ulgurdi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, u o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil etadi.

Hozirgi vaqtda lingvokulturologiya, xususan, rus tilshunosligida eng rivojlangan yo'nalishlardan biri bo'lib, bu borada bir qancha o'quv qo'llanmalar yaratilgan. Tilshunoslarning e'tirof etishicha, ularning orasida eng mashhuri V.A.Maslova tomonidan yaratilgan o'quv qo'llanma hisoblanadi[4]. Mazkur o'quv qo'llanmada

lingvokulturologiya sohasining metodlari, obyekti va predmeti, yo'nalishlari yoritib berilgan, muayyan til birligini lingvokulturologik tahlil qilish namunalari ko'rsatilgan.

Asosiy qism. "Til va madaniyat" masalasi ko'p qirrali bo'lib, unga tarixchi, tilshunos, faylasuf, psixolog, etnograf va adabiyotshunos turlicha yondashadi. Til va madaniyat aloqadorligi, madaniy belgilar, mental xususiyatlarning tilda ifodalanish darajasini *lingvokulturologiya* o'rganadi.

Lingvokulturologik tadqiqotlarda, asosan, quyidagi masalalar tadqiq etilganini ko'rish mumkin: 1) muayyan nutqiy janrning lingvokulturologik xususiyatlari. Bunda ko'pincha miflar, xalq og'zaki ijodiga xos janrlar tili tahlil etilgan; 2) muayyan uslubda yozilgan asarda lingvokulturologik konsept ifodalanishi tadqiqi. Bunda asosan badiiy-nasriy asarlar tili tahlil etilgan; 3) qiyosiy aspektdagi ishlar. Bunda asosan rus tilidagi lingvomadaniy birliklar ingliz, nemis, fransuz tillari bilan qiyoslangan; 4) lingvokulturologiyaning pedagogika fani bilan bog'liq jihatlari. Bunda talabalarda lingvokulturologik birliklarni aniqlash va tahlil etish malakasini hosil qilish asosiy maqsad qilib olingan.

O'zbek tilshunosligida lingvokulturologiyaning nazariy masalalari borasida ham ishlar amalga oshirildi[3;7;8]. Professor N.Mahmudovning "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab..." nomli maqolasida lingvokulturologiya, umuman, antroposentrik paradigmaning mohiyati va bu boradagi muammolar chuqur va asosli yoritib berildi. Maqolada lingvokulturologik nazariyaning shakllanishi uchun xizmat qilgan omillar, undagi asosiy tushunchalar, ularning talqinidagi har xilliklar haqida juda asosli mulohazalar aytilgan. Xususan, N.Mahmudov ayni sohaning eng asosiy tushunchalaridan bo'lgan til va madaniyat haqida quyidagilarni yozadi: "Til va madaniyat deganda, ko'pincha, "nutq madaniyati" deyiladigan muammo assotsiativ holda esga tushsa-da, bu ikki o'rindagi madaniyatning aynanligini aslo ko'rsatmaydi. Til va madaniyat deganda, odatda, til orqali u yoki bu madaniyatni yoki aksincha, madaniyatni o'rganish orqali u yoki bu tilni tushuntirish nazarda tutiladi, aniqroq aytadigan bo'lsak, lingvokulturologiyadagi madaniyatning ma'nosi "aqliy-ma'naviy yoki xo'jalik faoliyatida erishilgan daraja, saviya (*nutq madaniyati*)" emas, balki "kishilik jamiyatining ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritgan yutuqlari majmuyi (*madaniyat tarixi, o'zbek madaniyati*)" demakdir. Shunday bo'lgach, nutq madaniyatining o'rganish muammolari boshqa, lingvokulturologiyaning o'rganish obyekti tamoman boshqadir"[3,10].

Shuningdek, tilshunos olim D.Xudoyberganovning "Matnning antroposentrik tadqiqi" monografiyasida o'zbek tilidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlari ham ma'lum ma'noda o'rganilgan[8]. Unda pretседent birliklar va lingvomadaniy birliklarning matn yaratilishidagi o'rni, o'xshatish mazmunli matnlar, metaforalarning matn yaratilishidagi o'rni, jonlantirish asosida matnlarning lingvokulturologik xususiyatlariga alohida e'tibor berildi.

Lingvokulturologiyaning tadqiqot yo'nalishlari sifatida 1) sinxron lingvokulturologiya; 2) diaxron lingvokulturologiya; 3) qiyosiy lingvokulturologiya; 4) chog'ishtirma lingvokulturologiya kabilar ajratiladi [7]. Lingvokulturologiyaning mazkur tadqiqot yo'nalishlarining har biri o'z obyekti va predmetiga, maqsad, vazifalariga ega.

Har bir xalq, millatning o'z milliy an'analari, hayot tarzi bilan bog'liq qadriyat va urf-odatlar mavjud bo'lib, ularni asrab-avaylash, kezi kelganda uni targ'ib etish borasidagi ishlarga ahamiyat qaratilmog'i lozim. Xususan, tilga antroposentrik paradigma nuqtayi nazardan yondashish va bu paradigma sohalaridan biri bo'lgan lingvokulturologiya va uning tadqiqiga bo'lgan qiziqish ko'pgina hodisalarni til va madaniyat uyg'unligida qayta ko'rib chiqish imkoniyatlarini ham yaratdi. Jumladan, barqaror birliklar va ularning tub o'zagini tashkil etadigan frazemalarni yangi bosqichga olib chiqdi, desak yangilishmaymiz.

Har qanday madaniy belgilar shu xalq tili orqali namoyon bo'ladi. Xususan, iboralarda lingvomadaniy belgilar ifodasi boshqa hodisalarga nisbatan kuchliroq bo'ladi. Buning sababi shundaki, birinchidan, ibora kamida ikki so'zdan iborat bo'lib, bunday birlik, ya'ni so'z birikmasi yoki gap holdagi jumla so'zga nisbatan muayyan bir holatni, tasvirni yaqqolroq ko'rsata oladi. Ikkinchidan, ibora, odatda, xalq turmush tarzi bilan o'ta uyg'un, ya'ni yonma-yon hayot kechiradi. Xalq turmushining tarkibiy qismi, qolaversa, nisbatan qadimiy bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, frazeologik birliklar har bir xalq lingvomadaniy birligining tub obyektini tashkil qiladi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu nuqtayi nazardan frazeologik birliklar *etnofrazemalar* nomi ostida ham o'rganiladi. Negaki mazkur birliklarda ma'lum bir elatning etnosiga tegishli lisoniy birliklari mavjud bo'ladi. Bu lisoniy birliklar shu xalq turmush tarzi, urf-odati, qadriyatlarining tarkibiy qismi sanaladi. Til tafakkur mahsuli ekan, albatta, shu til egalari yaratq mahsuli bo'lgan maqol, matal, ibora, naql, hikmatlarida o'z mentaliteti, urf-odatlaridan kelib chiqib, o'z qadriyatining voqeligi bo'lgan "so'z"dan foydalanadi.

O'zbek tili lug'at qatlami frazeologik birliklarga boy[6]. Milliy frazeologizmlar ma'lum bir millatning madaniyati, urf-odatlar, o'ziga xos udumlari kabilar yorituvchi va xalqlar hayoti, dunyoqarash va turmush tarzini, etik va estetik normalarini ifodalaydi. Milliy frazeologizmlar xalqning ijtimoiy-siyosiy va maishiy

hayotini, xarakter-xislatlarini..., flora, faunasini, millatga xos urf-odat hamda marosimlarini ifoda etadi[2,25]. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlariga bag'ishlangan Z.Jumayevaning "Frazeologik birliklarning semantik va lingvokulturologik tadqiqi" nomli ishida yuqoridagi fikrlarimizga hamohang tarzda shunday fikr keltiriladi: "Ishga cho'loq, oshga qo'noq" iborasining rus tilidagi muqobili sifatida "А где щи тут нас ищи" frazemasi keltiriladi. Frazeologiyadagi oziq-ovqat komponenti madaniy kodni belgilash tamoyiliga ko'ra bir xil, teng tushunchani hosil qiladi. "Osh" bu yerda nafaqat yemak ma'nosida, balki milliy taomimiz sifatida ham belgilangan zaruriy mazmuni yoritib berish uchun xizmat qiladi. Shi (щи) ham ruslarning qadimiy milliy taomidir"[2,15]. Albatta, har bir xalqqa xos etnofrazemalar mavjud bo'lib, ular shu xalq etnosini o'zida namoyon eta oladi. Shu nuqtayi nazardan etnofrazemalarning til tarixi, milliy tilni o'rganishimizdagi ahamiyati yuqori. O'zbek xalqi uchun *do'ppisi yarimta, kovushini to'g'rilab qo'yamoq, oshga pashsha tushmoq, mahsi kiyimoq, ro'mol o'ramoq, to'nini teskari kiyimoq, moshxo'rdaga qatiq bo'lmoq, choponi yelkasida, ataladan suyak chiqmoq, atlas ko'ylakka bo'z yamoq, holva degan bilan og'iz chuchimaydi* kabi etnofrazemalarda *do'ppi, kovush, osh, mahsi, ro'mol, to'n, moshxo'rda, chopon, atala/ adras, holva* va b.lar o'zbek millatiga xos tarixiy so'zlar – millatimizning etnosiga xos lisoniy birliklardir.

O'zbek xalqi uchun madaniy kodlardan biri "do'ppi" bo'lsa, rus tilida bu kod, odatda, "shapka" so'zi orqali ifoda etiladi. Masalan, o'zbek va rus tili iboralarini qiyoslanganda[1] o'zbekcha *do'ppi* so'zi qo'llangan frazeologik birliklarning rus tilidagi muqobili sifatida quyidagilar keltirilganligiga guvoh bo'lamiz: bosh yorilsa, *do'ppi* ostida, qo'l sinisa, yeng ichida – не выноси сор из избы, *do'ppisini* ol desa, kallasini oladi – перегнул палку, *do'ppini* olib qo'yib o'ylamoq – шевелить мозгами, *do'ppisi* yarimta – дела идут, контора пишет. Albatta, mazkur misollar har ikkala tildagi integral ma'nolari bilangina umumiylik hosil qiladi. Ammo "bosh yorilsa, *do'ppi* ostida, qo'l sinisa, yeng ichida" etnofrazemasini rus tiliga aynan tarjima qilsak, "если расколется голова, то под шапкой, если сломается рука, то под рукавом" tarzida bo'ladi[1,27]. Bilamizki, frazeologik birliklarni to'g'ridan to'g'ri bir tildan ikkinchi tilga o'girish o'zini oqlamaydi.

O'zbek xalqi orasida kiyim-kechak bilan bog'liq *do'ppisini* osmonga otmoq, oyog'ini bir etikka tiqib olmoq, *do'ppisi* yarimta, *do'ppi* tor kelmoq, bir-ikki yaktakni ortiqroq yirtgan, paytavasiga qurt tushmoq kabilar keng qo'llanadi. Bular ma'lum bir vaziyatda qo'llanishi bilan alohidalik kasb etadi. Masalan, *do'ppisini* osmonga otmoq iborasi inson (o'zbek xalqi)ning ruhiy holati bilan bog'liq. Bu ko'pgina xalqlarga xos xususiyat aslida. Sh.Shomaqsudov ta'kidlaganidek, har bir xalqda o'z shodligini bildirish maqsadida bosh kiyimini osmonga irg'itish odati bor[11,53]. Aniqrog'i, inson to'satdan xushxabar eshitsa, shu xursandchiligi ifodasi uchun *do'ppisini* boshidan olib, osmonga irg'itadi. Bu oniy bir jarayon bo'lib, kutilmaganda sodir bo'ladi. Bunda insondan katta kuch talab etilmaydi. Aytmoqchimizki, favqulodda xursandchilikda kishi o'z hayajonini *do'ppisi* (umuman bosh kiyimi)ni irg'itish bilan bosgandek bo'ladi.

Kovushi ko'chada qolmoq iborasi ham xalq turmushi bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Bu ibora "birovlar e'tibori, nazaridan chetda qolgan holat" ma'no ifodasiga ega. O'tmishda kovush kishi hayoti uchun muhim o'ringa ega bo'lgan, uning ko'chada qolishi noodatiy hol hisoblangan. Mana shu haqiqat mazkur iboraning yuzaga kelishiga mantiqiy asos bo'lgan bo'lsa, ajab emas.

Do'ppisi yarimta etnofrazemasining kelib chiqishi haqida shunday ma'lumot keltiriladi: "Ilgari vaqtlarda haddan tashqari xursand bo'lib yurgan chapani odam *do'ppisini* yarim qaytoqi qilib, boshiga qo'ndirib yurardi. Bu bilan o'zining vaqti chog'ligini bildirardi. *Do'ppini* yarimta qilib yuradiganlar uy-ro'zg'or, bola-chaqa tashvishi tushmagan, bo'ydoq, o'spirin yigitlar o'rtasida ko'p bo'lardi"[11,53]. Yoki *do'ppini* yechib, irimigagina qoqib qayta boshga qo'ndirish holati ham mavjud. Xuddi shunga o'xshash holat boshqa xalqlarda ham kuzatilib qoladi. Masalan, shapka asosiy bosh kiyim sanalgan xalqlarda (masalan, rus millatida) quvonchli onning ifodasi sifatida qo'l bilan shapkani boshning old qismi – peshonaga qarab siljitish holati uchraydi.

Umuman, frazeologik birliklarni tillararo o'zaro qiyoslaganda muayyan bir iboraning milliylik ko'rsatkichi yorqinroq anglashiladi. Qolaversa, mazkur etnofrazemalarda qo'llangan hamda milliylik ifodasini yaqqol ifoda etuvchi lisoniy birliklar (realiyalar) shu etnofrazemaning stimul so'zi (mantiqiy urg'uiga ega so'z) vazifasida keladi. Bu kabi (to'n, chopon, kovush, atlas, adras, osh, palov, atala, belbog', mahsi, non, dasturxon va h.k.) leksemalar mentalitetimizning o'ziga xos lingvokulturologik jihatlarini o'zida umumlantirgan bo'ladi. Masalan, *yeng uchida, yeng shimirib* kabi etnofrazemalarning yuzaga kelishi ham muayyan bir madaniy belgilar – urf-odatlarimiz bilan bog'liq. Ularning kelib chiqishi turmush tarzimiz bilan bog'liq bo'lgan, ya'ni momolarimiz miliy kiyim sifatida uzun, yengli ko'ylak ustidan kamzul, mursaklar kiyishgan. *Mursak* yengli ko'ylak ustidan kiyiladigan ustki, yengsiz milliy kiyim bo'lgan[10,646]. O'zbek ayollari o'tmishda yengilroq ish bilan mashg'ul bo'lganda yenglarini shimarmasdan, ya'ni qo'l uchida bajarishgan, bunda yeng shimarishga zarurat bo'lmagan. Ammo mas'uliyatli, e'tibortalab ishga kirishganlarida, albatta,

yenglarini tirsaklarigacha shimarib olishgan. Provardida “qo‘l uchida”, “yeng shimarib” kabi etnofrazemalarning yuzaga kelishiga shart-sharoit yuzaga kelgan.

Xalqimiz orasida *non sindirmoq* etnofrazemasi ham aslida real hayot voqeligi bilan bog‘liq bo‘lib, bora-bora o‘z ma‘nosidan qo‘shimcha ma‘no o‘zib chiqishiga sharoit yaralgan. Masalan, o‘zbek oilasida voyaga yetgan qizni so‘rab kelishganda rozilik belgisi sifatida bir juft non birga sindirilib, dasturxonga tortiladi. Bo‘yi yetgan qizni so‘rab kelgan sovchilar oldiga shirinlik va non qo‘yilmasa yoki qo‘yilsa-yu, non sindirilmasa, bu sovchilarga norozilik belgisi (ramzi) hisoblanadi.

Mahsi kiymoq etnofrazemasi o‘zbek xalqi, umuman, Markaziy Osiyo ayollari uchun turmushga chiqmoq ma‘no ifodasiga teng keladi. Bu so‘z etimologiyasiga ko‘ra, arabcha *mahs* so‘zi bilan bog‘liq bo‘lib, “bo‘yamoq, surtmoq, yog‘lamoq” ma‘nosini ifodalaydi. Oyoq kiyimining bunday nomlanishi unga “mahs tortish” mumkin bo‘lganidir. *Mahs* so‘ziga nisbat qo‘shimchasi *-i* ning qo‘shilishi natijasida hosil bo‘lgan mahsi so‘zi arab tilining o‘zida mavjud emas [9,98]. Turmushga chiqqan qizning kuyov xonadoniga milliy kiyimimiz, ya‘ni mahsida kirib borishi ham “mahsi kiymoq” etnofrazemasining paydo bo‘lishiga asos bo‘lgan.

Ma‘lumki, har bir xalqning frazeologik birliklari shu xalq tafakkuri, dunyoqarashi, bilim darajasi bilan ham belgilanadi. Muayyan bir xalqning frazeologik birliklarini o‘rganish bilan shu xalq tarixi, etnolingvistikasi, madaniy-ma‘rifiy salohiyatiga ham baho berib bo‘ladi. Ko‘pincha bir oilaga mansub, tarixiy ildizlari bir bo‘lgan, qondosh tillar lug‘at qatlamida frazeologik birliklarning shaklan va mazmunan o‘zaro kesishishi kuzatiladi, bu isbot talab etmaydi. Masalan, tarixiy ildizlari bir bo‘lgan o‘zbek va turk tillarining frazeologik birliklari qiyoslanganda quyidagicha holatga duch kelamiz:

a) har ikkala til lug‘at qatlamida birdek mansub frazeologik birliklar: *ko‘zi orqasiga qolmoq, qalbiga kirmoq, qalbiga yo‘l topmoq, tillarga tushmoq, ko‘z bo‘yamoq, bir qulog‘idan kirib boshqasidan chiqib ketmoq, og‘zidan (tilidan) bol tommoq, yuzsiz bo‘lmoq, ko‘z yugurtirmoq, ko‘zi hech narsani ko‘rmaslik* va h.k.larni sanash mumkin (bular son jihatdan ko‘p).

b) shaklan va mazmunan qisman o‘zgargan frazeologik birliklar: *o‘n barmog‘i o‘n hunar (o‘zbekcha) – o‘n barmog‘i o‘n bilim (turkcha), o‘tirgan shoxni kesmoq (o‘zb.) – mingan shoxni kesmoq (turk.), yog‘ tushsa yalagudek (o‘zb.) – bol tomsa yalagudek (turk.), og‘zini moylamoq (o‘zb.) – pul yedirmoq (turk.), ko‘zi oldida (o‘zb.) – burnining to‘g‘risida (turk.), orasidan qora mushuk o‘tgan (o‘zb.) – oralariga qora mushuk kirgan (turk.), noni qattiq (o‘zb.) – noni toshdan chiqqan (turk.), orasidan qil o‘tmaydi (o‘zb.) – orasidan suv sizmaydi (turk.)* v.k.

v) o‘zbek tili lug‘at qatlamida uchramaydigan turk frazeologik birliklari: *dunyo uyiga kirmoq (turmush qurmoq), echki qochirmoq (ruhi buzilmoq, aqli qochmoq), boshi portlamoq (bir masalani ko‘p o‘ylamoq), daraxt bo‘lmoq (ko‘p kutib charchamoq), o‘zini dev oynasida ko‘rmoq (o‘zini kuchli deb hisoblamoq), to‘rvaga kaklik (o‘ta oson kechgan ish), og‘zingni to‘pla (suhbatga diqqatli bo‘lmoq), dori yutmoq (qo‘rqinch bilan yashamoq), kallani dazmollamoq (qattiq aldamoq, lof urmoq)* va h.k.

Muayyan bir frazeologik birlikning hosil bo‘lishi shu xalq istiqomat qiluvchi muhit, shu joy flora, faunasiga ham bog‘liq. Buni turk tiliga xos *non arslon og‘zida*, xitoy tiliga xos *non ajdarho og‘zida*, o‘zbek tilidagi *non bo‘rining og‘zida* shaklidagi etnofrazeologik birliklar bilan ham dalillash mumkin.

Xullas, etnofrazemalar har bir xalqning tarixi, maishiy hayoti, milliy-madaniy jihatlarini aks ettiruvchi majoziy ma‘nodagi muhim lisoniy birliklar sanaladi. Ularning aksariyati qabilachilik davridanoq shakllanib ulgurgan. Ularda maqollarda bo‘lganidek, umumlashgan xulosalar ifoda etiladi. Biroq frazeologik birliklarda milliylik, umumxalq ahamiyatiga daxldorlik ko‘proq kuzatiladi. Ular xalqimizning muhim ma‘naviy boyligidir.

ADABIYOTLAR:

1. Абдурахмонов М. Қисқача ўзбекча-русча фразеологик лугат. –Т.:Ўқитувчи, 1980.
2. Жумаева З. Фразеологик birliklarning семантик ва лингвокультурологик тадқиқи. Фил. фан. фалс. док. (PhD) дисс. автореф. – Жиззах, 2021.
3. Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2012. 5-сон, 3-16-б.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие. – М.: Academia, 2001. 5. Маслова В.В. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания/ Критика и семиотика. Вып. 7. 2004. – С. 238-243.
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг қисқача фразеологик лугати. –Т.:Фан, 1964.
6. Усмонова Ш. Lingvokulturologiya. Darslik. – Т., 2018.
7. Худойберганова Д. Матнинг антропоцентрик тадқиқи. Монография. –Т. Фан, 2013.

8. Xo'janazarova U. Badiiy matnda etnomadaniyatni ifodalovchi kiyim-kechak nomlari qo'llanishi // *Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi*. – T., 2023, aprel soni. 97-101-b.
9. *Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдли*. – Т.: Ўзб.миллий энц.си, 2006-2008.
10. Шомақсудов Ш., Долимов С. *Кенг уйнинг келинчаги*. –Т.: Ўзб. давлат бадий адабиёт нашриёти, 1961.
11. Amonova z. *Nevâi icadinda kita türünün önemi //Ilim ve marifet nurlari*. – С. 306.
12. Khojiova, M. Y., & Yokubova, S. Y. (2021). *Language and speech expression of personal descriptions. TJE-Tematics journal of Education ISSN, 2249-9822.*
13. Yokubova, S. Y. (2023). *O'ZBEKONA GAP QURILISHIDA FE'LVING TUTGAN O'RNI. Educational Research in Universal Sciences, 2(11), 421–426. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/4003>*
14. Yokubova, S. (2023). *РОЕТИК НУТҚДА МЕТАФОРИК БИРИКМАЛАР. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 35(35).*
15. Shokirovna, S. M. (2021). *The attitude of the language of uzbek films at the period of independence to the lexical norms. JournalNX, 7(07), 190-196.*
16. Shirinova, M. S. (2020). *THE CONCEPT OF FILM LANGUAGE AND ITS STUDIEDNESS IN LINGUISTIC ASPECT. In АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ (pp. 157-159).*